

PERIODIZACIJA HISTORIJE VOJNE KRAJINE (XV—XIX st.)¹

Fedor Moačanin

Dosada su poznata svega tri specijalna djela koja obuhvaćaju historiju Vojne krajine od njezinih početaka do razvojačenja: Vaničekovo,² Schwickerovo³ i Schumacherovo.⁴ Periodizaciju svoje materije navedeni autori tretiraju različito.

Vaniček uzima za kriterij svoje periodizacije historije Vojne krajine promjene u političkom položaju Habzburške monarhije i razvoj njezine vojne sile. On poriče mogućnost periodizacije krajiške historije na osnovi razvojnog procesa samog naroda u Vojnoj krajini. Prema Vaničeku, vojnička komanda isključuje svaki samostalni razvoj narodnog života⁵. Polazeći od takvih shvaćanja suštine historijskog procesa u pogledu Vojne krajine, Vaniček dijeli krajišku historiju na četiri osnovna perioda. Prvi period, po njemu, počinje 1538 naseljavanjem Srba u Gornjoj Slavoniji i obrazovanjem Koprivničke, Križevačke i Ivaničke kapetanije,⁶ a završava se 1737 reorganizacijom Varaždinskog generalata i formiranjem varaždinskih regimenti, koje je proveo vojvoda Hildburghausen. Period 1538—1737 naziva autor vremenom neregulirane Vojne krajine. Drugi period počinje, po Vaničeku, 1737 i traje do jedinstvene reorganizacije i uvođenja kantonske administracije u hrvatsko-slavonskim i banatskim regimentama 1787. Treći period traje od 1787 do ukidanja lenskog sistema 1850. Posljednji se period proteže na razdoblje od 1850 do 1873, kojom godinom Vaniček završava svoj prikaz. Budući da je 1873 razvojačenje u punom toku, možemo Vaničekovo djelo uzeti kao — s obzirom na vremenske granice — cjelovitu obradu krajiške historije, iako je sam proces razvojačenja potpuno završen tek 1881.

Unutar svoje osnovne periodizacije, Vaniček je izvršio podjelu na odsjeke. Tako u prvom periodu smatra granicom pojedinih odsjeka: imenovanje nadvojvode Karla za administratora Vojne krajine 1578, Karlovački mir i povlačenje nove južne granice Habzburške monarhije 1699. U drugom periodu smatra prelomnim momentima uvođenje t. zv. Krajiških prava (*Militaer-Graenitz Rechten*) u Karlovačkom i Varaždinskom generalatu 1754 i završetak izgradnje

¹ Referat održan na II kongresu historičara Jugoslavije u Zagrebu 1958. Ograničeno vrijeme nije dozvolilo detaljniju obradu problema.

² Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze I — IV*, Wien 1875.

³ I. H. Schwicker, *Geschichte der Oesterreichischen Militärgrenze*, Wien und Teschen 1883.

⁴ Rupert von Schumacher, *Des Reiches Hofzaun*, Darmstadt 1941 (prerađeno 1942, preštampano 1942, 1943).

⁵ Vaniček, o. c., I, V.

⁶ Vaniček pogrešno smatra seobu u Žumberak 1538 kao naseljavanje Srba u okolini Koprivnice, Križevaca i Ivanićgrada.

kordonske linije od Zrmanje do Bukovine 1769. U trećem periodu stavlja kao granicu odsjeka donošenje Osnovnih krajiških zakona (Grenzgrundgesetze) 1807, a u četvrtoj periodu uvođenje reformi za razvojačenje cijele Vojne krajine 1872.

Schwickerovo djelo u stvari predstavlja sređeno i skraćeno izdanje Vaníčka, dovedeno do definitivnog razvojačenja 1881. No, njegova se periodizacija ipak razlikuje od Vaníčkove. Prvi period počinje, po Schwickeru, 1535 naseljnjem 600 uskočkih porodica u Žumberak, a završava se 1780, vjerojatno smrću Marije Terezije. Autor doduše daje prikazu tog perioda naslov: »Od postanka do teritorijalnog oformljenja Vojne krajine«, no niti iz drugih, niti iz njegovog vlastitog djela ne vidi se, zašto bi upravo ta godina bila značajna za periodizaciju, makar samo u teritorijalnom razvitku Vojne krajine. Drugi period od 1780—1850 Schwicker smatra vremenom unutrašnjeg oformljenja krajiške institucije. Treći period, od 1850—1881, naziva on: »Vrijeme postepenog ukidanja Vojne krajine«.

Schwicker, kao i Vaníček, smatra da je za periodizaciju historije Vojne krajine od presudnog značenja politička i vojna historija Habzburške monarhije.⁷ No, upravo s toga stanovišta, njegova odstupanja od Vaníčka nemaju stvarnog opravdanja.

Schumacher interpretira historiju Vojne krajine kroz prizmu velikonjemačkog nacionalizma u Hitlerovo vrijeme. O periodizaciji krajiške historije ne izjašnjava se određeno.

S obzirom na činjenicu, da je Vojna krajina i ponikla i pretežno se razvila na području Hrvatske, prirodno je da su se i pisci općenitih prikaza hrvatske historije morali pozabaviti i s krajiškim problemom. No, ni Smičiklas,⁸ ni Horvat,⁹ ni Šišić,¹⁰ po pravilu ne pokušavaju dati neku specifičnu periodizaciju za Vojnu krajinu, već krajišku historiju uklapaju u svoju općenitu periodizaciju koja se uglavnom temelji na smjenjivanju dinastija i vladara. U dva slučaja ipak se razabire da ih je Šišić ocijenio kao prelomne momente u historiji Vojne krajine. Po njegovom mišljenju, podjeljivanjem »Vlaških statuta« 1630 krajišnicima »postade Krajina zaseban teritorij izuzet sasvim ispod banske i saborske vlasti«,¹¹ a Hildburgshausenovo uređenje Karlovačkog generalata 1746 predstavlja »definitivno uređenje čitave krajine«,¹² tj. formiranje Vojne krajine kao »zasebne carske zemlje«. ¹³ Očigledno, Šišić pridaje izuzetnu važnost onim momentima krajiške historije, koji su po njegovom mišljenju značajni za državnopravne odnose.

⁷ Schwicker, o. c., Vorwort.

⁸ Smičiklas, Poviest hrvatska I-II, Zagreb 1879-1882.

⁹ Horvat, Povjest Hrvatske, Petrinja 1904.

¹⁰ Šišić, Hrvatska povijest I-III, Zagreb 1906-1913; Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1916, ²1920.

¹¹ Šišić, Pregled, 2. izd., str. 258. Up. i Šišić, Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I, Rad JAZU 266, Zagreb 1939.

¹² Šišić, Pregled, 2. izd., str. 283.

¹³ ibid., str. 280.

Na nov način prišao je periodizaciji historije Vojne krajine Sučević.¹⁴ Vodeći računa o kompleksnosti problema, Sučević pokušava da periodizaciju izvede iz društvenog i ekonomskog razvitka samog naroda u Krajini. Iako se njegova radnja ograničava vremenski i prostorno samo na dio krajiške historije, kako zasada ne postoji periodizacija historije Vojne krajine koja bi sa sličnog stanovišta obuhvatila cjelokupni razvitak, potrebno je da iznesemo i Sučevićovo mišljenje. Sučević smatra da 1630 završava prvi period u historiji krajišnika Varaždinskog generalata.¹⁵ Po njegovom mišljenju, Statuta Valachorum iz 1630 osiguravaju povlaštenu položaj krajišnika. »U sukobu sa hrvatskim i ugarskim feudalcima odnosi pobjedu Vojna krajina uz pomoć štajerskih staleža i bečkog dvora.«¹⁶ Drugi prelomni momenat predstavlja, po Sučeviću, kraj XVII stoljeća. Brojnim primjerima sa područja ekonomskog i društvenog razvitka, autor ukazuje na »goleme promjene koje Varaždinsku krajinu i narod u njoj dovode u sasvim nove odnose.«¹⁷ Dalji prelomni momenat Sučević vidi u uvođenju »Militär-Graenitz Rechten« 1754 odnosno u slomu Severinske bune 1755, u čemu vidi i slom krajiške političke i ekonomske autonomije.¹⁸

Kako vidimo, dosada se periodizaciji historije Vojne krajine prilazilo ili iz aspekta austrijske vojne institucije (Vaníček, Schwicker) ili sa stanovišta državnopravnog (Šišić), ili je ona tek djelomično obrađena (Sučević). Pred našom historiografijom stoji, dakle, zadatak da postavi periodizaciju cjelokupnog razvitka Vojne krajine, uzimajući u obzir uzajamno djelovanje svih onih faktora koji su na taj razvitak presudno utjecali.

Skica periodizacije historije Vojne krajine, koju ćemo u daljem razlaganju prikazati, ne predstavlja, nažalost, pokušaj definitivnog rješenja, nego tek bazu za diskusiju. Neki bitni momenti krajiške historije danas su još tako malo objašnjeni, da nam to nalaže i krajnju uzdržanost u periodizaciji. Pored općih teškoća u svakoj periodizaciji, posao historičara otežava ovdje i vrlo raznolik razvitak pojedinih dijelova Vojne krajine, koji je često jedva moguće svesti na zajednički nazivnik. Napokon, ne malu muku stvara i dvojni karakter Vojne krajine. Historija Vojne krajine u jednu je ruku historija vojne institucije ili, pojednostavljeno rečeno, krajiške vojske, a u drugu ruku to je historija naroda koji u Vojnoj krajini živi. Te dvije historije prepliću se tokom većeg dijela krajiške prošlosti, ali se etape njihovog razvoja ne poklapaju uvijek potpuno. To, dakako, stvara znatne poteškoće prilikom pokušaja jedinstvene periodizacije historije Vojne krajine. No, upravo taj dvojni karakter Vojne krajine, tokom većeg dijela njezine historije, ukazuje nam i na put kojim treba da pođemo prilikom određivanja osnovne podjele njezinog razvitka.

Historiju Vojne krajine možemo podijeliti na dva velika, bitno različita perioda. Od svojih početaka u drugoj polovini XV st. do konca XVI st., Vojna krajina je vojna institucija, a njezina historija je historija krajiške vojske i vojno-obrambenih mjera. Od konca XVI st. krajiška historija dobija dvojni

¹⁴ Branko P. Sučević, Razvitak »Vlaških prava« u Varaždinskom generalatu, HZ VI, Zagreb 1953.

¹⁵ Ibid., str. 46.

¹⁶ Ibid., str. 47.

¹⁷ Ibid., str. 51.

¹⁸ Ibid., str. 68.

karakter. Od toga vremena, to nije više samo historija vojne institucije, nego i historija naroda koji nastava određeni teritorij. Imajući na umu izvjesnu dozu proizvoljnosti, koja leži u određivanju oštarih granica između pojedinih razvojnih etapa, čini nam se, da ćemo najmanje pogriješiti, ako početak prvog perioda odredimo vladavinom Matije Korvina (1458-90) kada ugarsko-hrvatska država pokušava da izgradi svoj vojno-obrambeni krajiški sistem duž južne granice prema Turskom carstvu, a kraj toga perioda stavimo u g. 1593, tj. na početak rata s Turcima (1593-1606) u toku kojega dolazi do masovnog naseljenja krajiškog stanovništva, čime se otvara niz potpuno novih problema u krajiškoj historiji, a sam naziv Vojna krajina dobija naprijed istaknuto dvostruko značenje, koje zadržava sve do razvojačenja Krajine 1881.

Prvi period mogli bismo podijeliti na tri razdoblja, i to od početka Vojne krajine do 1522, od 1522 do 1578 i od 1578 do 1593. U okviru tog perioda, godine 1522 i 1578 smatramo prelomnim iz ovih razloga: Dolaskom habzburške vojske u Hrvatsku 1522 započinje pretvaranje Vojne krajine u habzburšku vojnu instituciju na području hrvatsko-ugarske državne zajednice, a time i historijski razvoj u austrijskim nasljednim zemljama postaje jedan od presudnih faktora u daljem razvitku Vojne krajine kao vojne institucije. Od 1578, na razvitak krajiške vojne institucije djeluju sa strane austrijskih nasljednih zemalja dva faktora: štajerski, kranjski i koruški staleži neposredno, a centralna vlast tek posredno. Interesi centralne vlasti i pomenutih staleža u pogledu Vojne krajine ne poklapaju se uvijek, i to neslaganje ima znatnog uticaja na krajiški razvitak sve do prve polovine XVIII stoljeća. To neslaganje mnogi historičari nisu uočili, pa su intencijama centralne vlasti pripisivali postupke kojima izvor treba tražiti u Grazu. Valja ujedno napomenuti da se od 1578 dalje Vojna krajina izgrađuje kao trajna vojna institucija, dok su ranije organizacione mjere uglavnom nosile obilježje privremenosti. Godina 1535 odnosno 1538 ne mogu se prihvatiti kao krupni prelomni momenti krajiške historije. I Schwicker i Vaniček griješe kad uzimaju određene momente iz historije Žumberka kao odlučne za periodizaciju Vojne krajine u cjelini. Specifični razvitak Žumberka (pojava privilegiranog krajiškog stanovništva već u XVI st., ali na području Kranjske itd.) izuzetan je slučaj koji ne možemo uzeti u obzir u generalnoj periodizaciji krajiške historije. No, kad bismo i vodili računa o specifičnostima Žumberka, jedva da bismo se zadržali na spomenutim godinama.

Podjela drugog perioda znatno je teži posao i zbog dvojnog karaktera Vojne krajine i zbog nedovoljne proučenosti ekonomskog i društvenog razvitka njezinog stanovništva. Čini nam se ipak, da bismo taj period, na osnovi dosad poznatog materijala, mogli podijeliti na pet razdoblja, i to: 1593-1683, 1683-1755, 1755-1807, 1807-1848, 1848-1881. Početak prvog razdoblja ovog perioda, ograničenog godinama 1593 i 1683, pretstavlja i najkrupniji prelomni momenat u historiji Vojne krajine shvaćene kao cjelina. Koncem XVI i početkom XVII st. preseljavaju se u Hrvatsku mase bivših turskih krajišnika koji postaju osnov žive oružane sile krajiške vojne institucije. To novodoseljeno stanovništvo, koje je u Turskoj uživalo »vlaška prava«, protivi se u Hrvatskoj ekonomskoj i političkoj zavisnosti od hrvatskih feudalaca, iako se većinom naselilo na zemljišta koja su de iure pripadala hrvatskim feudalcima. Vodeći spor s poje-

dinim feudalcima krajišnici su otklanjali i vlast hrvatske feudalne države, jer je to bio jedini način da očuvaju zemljišta stečena okupacijom, protivnom tadašnjom pravnom poretku. Tako, naseljenjem krajiških masa ne samo da feudalmci de facto gube dio svojih posjeda, nego se i zemljište na kojem ti krajišnici sjede izdvaja u poseban teritorij, »izuzet sasvim od banske i saborske vlasti«. Kako hrvatski feudalmci u isto vrijeme nastoje da uklone ili barem znatno smanje uticaj štajerskih, kranjskih i koruskih staleža na Krajinu kao vojnu instituciju, pružaju ti staleži krajišnicima krupnu pomoć u sporu oko zemljišta, jer bi ekonomska i politička zavisnost krajišnika od hrvatskih feudalaca ugrozila monopol spomenutih staleža na upravljanje krajiškom vojnom institucijom. Kombiniranjem akcijom krajišnika i tih t. zv. unutrašnjoaustrijskih staleža, hrvatski feudalmci gube tokom ovog perioda bitku za Vojnu krajinu. Taj proces završava se koncem ovog razdoblja. (Poseban slučaj Banske krajine ovdje ne možemo uzeti u obzir.) Godina 1630 ne pretstavlja u ovom razvitku nikakav prelomni momenat, pa se u tom pogledu ne možemo složiti niti sa Šišićem niti sa Sučevićem. Što zapravo znače »Statuta valachorum«, objasnili smo na drugom mjestu.¹⁹ Borba vojnih vlasti protiv krajiških povlastica završava u tom razdoblju ograničenjem krajiške samouprave, čime se otvaraju široka vrata pojačanoj eksploataciji krajiškog stanovništva od strane vojnih zapovjednika.

Drugo razdoblje, tj. od 1683-1755, donosi proširenje Krajine na novoosvojena područja, eliminiranje uprave unutrašnjoaustrijskih staleža u Varaždinskom i Karlovačkom generalatu, a hrvatskih feudalaca u Banskoj krajini, i podvrgavanje cijele Vojne krajine neposredno centralnoj vlasti Habzburške monarhije. U isto vrijeme dešavaju se krupne promjene u ekonomskoj i društvenoj strukturi krajiškog stanovništva. Na te promjene ukazao je djelomično Sučević u spomenutom radu, a ponešto i Bičanićev i naš tekst u II knjizi Historije naroda Jugoslavije. Uzroci i priroda tih promjena nisu još, nažalost, dovoljno ispitani, da bismo mogli stvarati definitivne zaključke, ali podaci kojima raspolažemo dopuštaju da barem naslutimo stvarni tok i toga procesa.²⁰ Ovo razdoblje završava definitivnim slomom krajiške samouprave i potpunom militarizacijom Vojne krajine, koja se očituje u uplitanju vojne uprave u, da tako kažemo, dnevni život krajiškog stanovništva. To je i vrijeme kada Vojna krajina gubi karakter obrambenog sistema protiv Turaka i pretvara se u rezervoar jevtine vojske, potrebne za mnogobrojna evropska ratišta na kojima se pojavljuje vojna sila Habzburške monarhije.

Treće razdoblje, od 1755-1807, karakteriziraju nastojanja centralne vlasti da administrativno-birokratskim mjerama ukloni naslijeđene raznolikosti između pojedinih područja Vojne krajine i podigne privredu i prosvjetu onoliko,

¹⁹ Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb 1959, str. 690—694.

²⁰ Navodimo jedan od brojnih problema ovog razdoblja koji bi zaslužio posebnu obradu. Kućna zadruga u Vojnoj krajini postojala je već ranije. No istom u drugoj četvrti XVIII st. vlast pokušava da propisima sprečava diobe zadruga. Intencija vlasti je jasna: osiguranje ekonomske podloge za vojni potencijal Krajine. Problem je međutim u tome, zašto vlast nije morala ranije intervenirati odnosno iz kojih su razloga diobe zadruga upravo u to vrijeme dobile takve razmjere da su ugrozile vojnički sistem.

koliko je to potrebno za pravilno funkcioniranje krajiške vojne institucije sa stanovišta interesa Habzburške monarhije. Pritom se ne vodi računa o stvarnim mogućnostima provođenja tih mjera na terenu. Nesigurnost u posjedovanju zemljišta, neravnomjerna raspodjela poreskih tereta, radne i vojne obaveze, haos u pogledu kompetencija vojnih i vojno-upravnih organa, ugrozili su u to vrijeme iz osnova krajišku instituciju.²¹

U četvrtom razdoblju, od 1807-1848, organizaciona struktura Vojne krajine izgrađena je i učvršćena do u detalje. Proglašenjem krajiških zemljišta za nasljedno carsko leno koje se ne može oduzeti krajišniku, osim u slučaju napuštanja vojne službe, daje krajiškom stanovništvu neophodnu ekonomsku sigurnost.²² Nažalost, ovo i iduće razdoblje krajiške historije tako su slabo ispitani, da je teško nešto pouzdano reći o unutrašnjim protivurječnostima između životne stvarnosti i pravne nadgradnje u to vrijeme.

Poslije revolucije 1848, Vojna krajina, kao u suštini feudalna institucija, postaje anahronizam. Iako »Grundgesetze« od 1850²³ priznaju formalno krajišnicima puno vlasništvo u pogledu posjedovanja zemljišta, vezivanje prava posjedovanja zemljišta uz vršenje vojne službe ostavlja krajišnika i dalje u feudalnoj zavisnosti, i to u vrijeme kada su feudalni odnosi u ostaloj Monarhiji ukinuti. Održavanje vojnog uređenja u Vojnoj krajini postaje takova kočnica privrednog razvitka na tom području, da donosi i Monarhiji kao cjelini više štete nego što ima koristi od jevtine vojske. Ekonomska računica je tražila ukidanje Vojne krajine, i ono je postepeno provođeno, a definitivno je završeno 1881.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Nach einer kritischen Übersicht früherer Versuche der Periodisierung der Geschichte der Militärgrenze, schlägt der Verfasser eine neue Periodisierung als Grundlage für weitere Erörterungen vor. Nach seiner Meinung kann man die Geschichte der Militärgrenze in zwei Hauptzeitabschnitte einteilen. In der ersten Periode (bis 1593) bezieht sich die Geschichte der Militärgrenze fast ausschliesslich auf die Entwicklung der militärischen Einrichtungen. In dieser Periode kann man drei Zeitabschnitte unterscheiden: 1. Von den ersten Anfängen bis zum Jahre 1522. 2. Allmähliche Übernahme und erste Organisationsversuche der Militärgrenzverteidigung seitens der Habsburger (1522—1578). 3. Übernahme und Organisation der Militärgrenzverteidigung durch die innerösterreichischen Stände (1578—1593). In der zweiten Periode (1593—1881) verflechtet sich die Geschichte der militärischen Einrichtungen mit der

²¹ U ovo razdoblje pripada i organiziranje Erdeljske krajine (1763). Ta se krajina po svojoj organizaciji znatno razlikovala od ostalih krajina za cijelo vrijeme svog postojanja i prva je ukinuta (1851). Zbog njene specifičnosti ne može se uklopiti u opću periodizaciju, a kako ni sa stanovišta općeg razvoja krajiške institucije ni sa stanovišta historije naših naroda nema osobitog značaja, to je ovdje ne moramo uzeti u obzir.

²² Up. Gränz-Grund-Gesetze iz 1807 u djelu: Mathias Stopfer, Lehrbuch über die Grundgesetze der karlstädter, warasdiner, banal-slavonischen und banatischen Militär-Gränze, Graz 1840.

²³ Up. Josef Hostinek, Die k. k. Militär-Gränze, ihre Organisation und Verfassung I-II, Wien 1861.

besonderen inneren Geschichte des Grenzvolkes, das sich im Grenzlande allmählich ansiedelt. Verschiedene Phasen der beiden Entwicklungsprozesse kann man zeitlich nicht immer in Übereinstimmung bringen. Darum, und wegen der Besonderheiten der Organisation und der inneren Entwicklung einzelner Teile der Militärgrenze sowie wegen der ungenügenden wissenschaftlichen Erforschung der neueren Geschichte der Militärgrenze (18. und 19. Jh.), bieten sich in der allgemeinen Periodisierung dieser Epoche manche Schwierigkeiten dar. Mit der Möglichkeit rechnend, dass weitere Forschungen gewisse Aenderungen verlangen werden, kann man heute die zweite Periode in fünf Zeitabschnitte einteilen: 1. Frühe Massenansiedlung des Grenzvolkes und das Entstehen eines territorial abgesonderten Grenzgebietes mit einer eigentümlichen Gesellschaftseinrichtung der Grenzbevölkerung (1593—1683). 2. Ausdehnung der Militärgrenzorganisation auf neueroberte Gebiete, Zentralisierung der Militärgrenzverwaltung und bedeutende Veränderungen im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Gefüge des Grenzvolkes mit gleichzeitiger Verwandlung der Militärgrenze aus einer Grenzverteidigungsanstalt in ein Aushebungsgebiet von billigen Soldaten, die man nach Bedürfnis nach allen möglichen Kriegsschauplätzen befördern kann (1683—1755). 3. Das Missglücken der bürokratischen Versuche einer einheitlichen Gestaltung der Militärgrenzgebiete und Unsicherheit der Grenzbevölkerung in betreff ihrer wirtschaftlichen Lage sowie ihrer rechtlichen Stellung. Allgemeine Krise der Militärgrenzeinrichtung (1755—1807). 4. Stabilisierung der Militärgrenzeinrichtungen (1807—1848). 5. Die Militärgrenze als feudaler Anachronismus und ihre allmähliche Aufhebung (1848—1881).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB